

KAROLINA KOCHAŃCZYK-BONIŃSKA
UKSW WNHIS, Warszawa

ONTYCZNE PODSTAWY PRZEBÓSTWIENIA CZŁOWIEKA W NAUCZANIU ŚW. MAKSYMA WYZNAWCY

Nie przez przypadek chcąc zgłębić chrześcijańską naukę o przebóstwieniu sięgnęłam właśnie po św. Maksyma Wyznawcę. Przez badaczy bywa on określany jako „doktor Wcielenia i przebóstwienia”. Choć możemy wskazać innych Ojców, którzy o teologii mistycznej napisali więcej, to właśnie Wyznawca niezwykle wnikliwie opisał, co leży u podstaw mistycznego zjednoczenia i dlaczego przebóstwienie jest możliwe. Cała nauka Maksyma o przebóstwieniu, a mogłabym zaryzykować, że całe w ogóle nauczanie Wyznawcy, opiera się na teorii *logoi*. Według I.-H. Dalmais, *logoi* tworzą jedną z zasad konstytuujących wizję świata Maksyma¹.

1. *LOGOI*

Zanim przejdę do próby omówienia, w jaki sposób Maksym rozumie owe *logoi* chciałabym uzasadnić, dlaczego nie tłumaczę tego terminu na język polski. Po pierwsze, ze względu na wieloznaczność przywołanego słowa w języku greckim, która sprawia, że przynajmniej kilkanaście polskich terminów wydaje się równie odpowiednich. Oczywiście termin *logos* czy *logoi* w odniesieniu do Prologu Ewangelii św. Jana przyjęło się tłumaczyć jako «Słowo» i odnosić do Chrystusa, a w części tekstów filozoficznych jako «zasada» czy «rozum», jednak zdecydowałam się — dla przejrzystości — pozostawić niezmiennione terminy greckie i będę posługiwała się nimi zarówno w odniesieniu do Boskiego Logosu, jak i do *logoi* rzeczy. Po drugie, nie jestem w mojej decyzji odosobniona. O ile bowiem w tłumaczeniach tekstów źródłowych na języki nowożytne można spotkać próby przetłumaczenia terminu *logoi*, to w opracowaniach naukowych badacze idą w kierunku użycia terminów greckich, kierując się podobnymi do moich przesłankami².

¹ Por. I.H. Dalmais, *La théorie des „logoi”*. Revue de sciences philosophiques et théologiques 36(1952), s. 224.

² Por. np. A. Louth, *St Maximos' Doctrine of the logoi of Creation*, StudiaPatristica 48(2010), s. 79.

Nie podejmuję nawet próby, aby w ramach niniejszego artykułu przedstawić historię rozumienia terminu *logos* w filozofii antycznej i myśli chrześcijańskiej³. Warto jednak zauważyć, że Maksym jest z jednej strony kontynuatorem całej tradycji wykorzystującej *logos* w kosmologii (od Heraklita przez stoików i Filona Aleksandryjskiego po ojców Kościoła), z drugiej zaś wypracowuje zupełnie oryginalne stanowisko. Jak celnie zauważa P. Sherwood, doktryna Logosu uzupełnia polemikę Maksyma z orygenizmem⁴, kiedy Wyznawca chce wyakcentować wartość świata stworzonego. Niemniej, jeśli chce się wskazać myślicieli, którzy wywarli największy wpływ na kształtowanie się Maksymowej teorii *logoi*, to należy wskazać właśnie przede wszystkim Orygenesa i Ewagriusza z jednej strony, a Pseudo-Dionizego z drugiej⁵. Jednak badacze zgodnie twierdzą, że chrześcijańska nauka o *logoi* stworzenia w odniesieniu do Chrystusa-Logosu została rozwinięta przez Maksyma w sposób szerszy niż zrobił to którykolwiek z jego poprzedników⁶.

W pierwszym i podstawowym znaczeniu *logoi* oznaczają dla Maksyma wewnętrzne zasady istnienia każdego stworzenia. *Logoi* stanowią podstawę istnienia każdej rzeczy, istotę każdej rzeczy istniejącej. *Logos* bytu jest jego zasadą i fundamentalną definicją⁷. Stanowi on początek i koniec każdego bytu, lecz ten początek i koniec są jednocześnie w Bogu⁸. Wszystkie stworzenia zostają stworzone w oparciu o swoje *logoi*⁹. Byty odpowiadają konkretnym *logoi*. Każdy byt, który istnieje, istniał lub będzie istniał, ma swój *logos*. Jest więc bardzo wiele *logoi*¹⁰.

Jakie miejsce zajmują *logoi* w nauce Maksyma Wyznawcy o przeobstwieńniu? Są one wpisane w sam rdzeń historii zbawienia od stworzenia aż do ostatecznego przeobstwieńnienia w zjednoczeniu z boskim Logosem. Prześledzę więc kolejne etapy, na które wskazuje Wyznawca.

³ Istnieją w j. polskim opracowania poświęcone tej tematyce: np. R.M. Leszczyński, *Starożytna koncepcja Logosu i jej wpływ na myśl wczesnego chrześcijaństwa*, Warszawa 2003 i D. Mrugalski, *Logos. Filozoficzne i teologiczne źródła idei wczesnochrześcijańskiej*, Kraków 2006.

⁴ Por. P. Sherwood, *The Earlier Ambigua*, Romae 1955, s. 27, 167–175.

⁵ Por. np. A. Louth, *St Maximos' Doctrine of the logoi*, s. 77–78.

⁶ Por. np. L. Thunberg, *Microcosm and Mediator. The theological anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965, s. 77.

⁷ Por. *Questiones ad Thalassium* [dalej: *Thal.*] 64, PG 90, 709AB.

⁸ Por. J.C. Larchet, *La divinisation de l'homme selon Saint Maxime le Confesseur*, Paris 1996, s. 113; *Thal.* 65, PG 90, 771 AB.

⁹ Jest to wyraźne nawiązanie do Pseudo-Dionizego Areopagity, który w *Imionach Boskich*, V,8 (*Pisma teologiczne*, Kraków 2005, s. 280) pisze o rubstancjo twórczych racjach bytów, które pojedynczo przedistnieją w Bogu co z kolei jest odniesieniem do Plotyna (*Enneady* III.1.4, Warszawa 2000, s. 256–258).

¹⁰ Por. *Epistulae* [dalej: *Ep.*] 12, PG 91, 485D.

2. NA POCZĄTKU BYŁY LOGOI

Według Maksyma, Bóg już przed wiekami posiada *logoi* i przez te właśnie *logoi* powołuje do istnienia wszystkie byty widzialne i niewidzialne¹¹. Zarówno jedno, jak i drugie — ponieważ otrzymały istnienie od Boga — muszą mieć swoje *logoi*. Byty, w swoich *logoi*, są znane Bogu odwiecznie, ale nie istnieją odwiecznie. Bóg daje istnienie w odpowiednim czasie¹². *Logoi* jako takie są nie tylko Bożą wiedzą o stworzeniach, ale także stanowią Boży akt woli w chwili aktualizacji Bożego planu¹³. Podobnie jak Pseudo-Dionizy nazywa *logoi* „boskimi i dobrymi aktami woli”¹⁴, tak Maksym identyfikuje *logoi* z wolą. W *Ambiguorum Liber* 7 Wyznawca pisze, że Bóg zna wszystkie rzeczy przez ich *logoi*, a następnie stwierdza, że Bóg zna wszystkie swoje dzieła jako Swoje własne akty woli¹⁵.

Problem relacji między *logoi* rzeczy a Logosem został opisany przez Maksyma przede wszystkim w *Ambigua* 7. Maksym opisuje tam, jak jeden Logos dzieli się na różne *logoi* w niewidzialnym rozróżnieniu stworzenia i jak wszystkie *logoi* zostaną doprowadzone do jednego Boskiego Logosu, jako początku (ἀρχή) i przyczyny (αἰτία) wszystkiego¹⁶. To dlatego, że stworzenie jest jedno i dzieli się na różne części. W stworzeniu na początku panuje jedność, z której wyłania się różnorodność.

Jedność i porządek całego stworzenia są gwarantowane przez Boski Logos. *Logoi* rzeczy preegzystują w Bogu, ale byty te są nadal wolne, gdyż mogą postępować zgodnie ze swoimi *logoi* lub wbrew nim. *Logoi* preegzystują w Bogu i są w Nim zakorzenione. To dzięki nim wszystko jest, powstaje i trwa.

Zdaniem Maksyma, „Bóg stwarzając świat od wieków, stwarza świat wtedy, kiedy chce z nieprzebranej dobroci przez swoje Słowo i swego Ducha”¹⁷. W innym miejscu stwierdza podobnie: „*Logoi* bytów przed wiekami istniały w Bogu jako poznane przez Niego, niewidzialne byty, które także nazywamy aktami dobrej woli”¹⁸. W sposób najbardziej mistyczny i poetycki zarazem pisze Maksym o *logoi* w *Komentarzu do modlitwy Pańskiej*. Przedstawia tam je „jako obecne w sercu Syna Bożego wraz z opatrnościami”¹⁹.

¹¹ Por. *Ambiguorum Liber* [dalej: *Amb.*] 7, PG 91, 1072B, 1080A.

¹² Por. *Amb.* 7, PG 91, 1081A.

¹³ Por. T.T. Tollefsen, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, Oxford 2008, s. 65.

¹⁴ Pseudo-Dionizego Areopagity, *Imiona Boskie*, 5.8, s. 280.

¹⁵ Por. *Amb.* 7, PG 91, 1081A i 1085B.

¹⁶ Por. L. Thunberg, *Microcosm and Mediator*, s.78

¹⁷ *Capita de caritate* [dalej: *Char.*] 4,3, w: Maksym Wyznawca, *Antologia życia wewnętrznego, Dialog o życiu wewnętrznym, Książka miłości, Książka oświeconych, Wykład modlitwy Pańskiej, List o miłości*, tłum. A. Warkotsch, Poznań 1981, s. 309.

¹⁸ *Thal.* 13; PG 90, 296A. [Wszystkie tłumaczenia, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autorki].

¹⁹ *Exposito orationis dominicae*, PG 90, 873D.

Można zatem wyróżnić dwa etapy powstania stworzeń. Najpierw *logoi* odwiecznie preegzystują w Logosie jako wiedza Boga o przyszłych bytach. Dopiero później, w odpowiednim momencie, za pośrednictwem Logosu, Bóg powołuje do istnienia byty, które od tej pory istnieją według swoich *logoi*.

3. MIEJSCE *LOGOI* W ŻYCIU DOCZESNYM — *LOGOI* DOBREGO ISTNIENIA

Logoi nie tylko stoją u początku wszystkich rzeczy stworzonych, są także gwarancją ich dalszego istnienia. Szczególnie wyraźnie ich rola uwidacznia się w człowieku. Ujmując problem syntetycznie, można przedstawić to tak: *logoi* są gwarancją ludzkiego istnienia; to one warunkują cielesno-duchową konstrukcję człowieka i jego ostateczne przeznaczenie. Można powiedzieć, że o jedności człowieka stanowi fakt istnienia w umyśle Absolutu *logoi* (jako niezmiennych zasad) ciała i duszy każdej osoby ludzkiej, którą aktem swej woli Bóg powołuje do istnienia i w nim ją utrzymuje.

Szeroko na ten temat pisze Maksym w *Ambiguorum Liber* 42: „Lękamy się bardzo o to i nie mamy większego lęku niż ten, żeby ktoś nie mówił, że dusze istnieją przed ciałami i że ciała zostały uczynione dla dusz jako kara za zło popełnione przez bezcielesne [istoty]²⁰. Nie sądzimy, że zło jest prawdziwym powodem tak nadzwyczajnego i wspaniałego dzieła rzeczy widzialnych²¹, przez które Bóg daje się poznać w milczącym przepowiadaniu. [W innym przypadku] zło narzuciłoby Bogu konieczność stworzenia wbrew Jego woli substancji, której *logosu* nie miał od początku, przed wiekami, ukrytej wraz z innymi. Stwierdzenie, iż Bóg miał powody, żeby powołać do istnienia byty, które są wbrew Jego zamysłowi nie wydaje mi się owocem pojętnego umysłu. Nie odpowiada to też w jakikolwiek sposób majestatowi niezmiennego i jedynie prawdziwego Boga, który nie posiada — zwłaszcza wbrew swojemu zamysłowi — niczego ponad *logoi* bytów preegzystujących w Nim”²².

Wszystkie stworzenia, jeśli spojrzy się na nie w sposób duchowy, przekraczając granice poznania zmysłowego, noszą w sobie *logoi*, według których zostały stworzone²³. Choć *logoi* preegzystują w Bogu i są w Nim zakorzenione²⁴, to byty, które według nich istnieją, są nadal wolne, gdyż nie muszą postępować zgodnie ze swoimi *logoi*.

²⁰ Wypowiedź wymierzona przeciw orygenistom. Ten sam temat porusza Maksym w *Amb.* 7.

²¹ Jest to pogląd orygenistów twierdzących, że na początku Bóg stworzył duchy niecielesne, dla których połączenie z ciałem stanowiło karę grzechu pierworodny. Tak więc świat cielesny i widzialny nie istniał w pierwotnym planie Boga. Z poglądem tym polemizuje Maksym także w *Amb.* 7.

²² *Amb.* 42, PG 91, 1328A.

²³ Por. *Amb.* 7, PG 91, 1080A; 1081AB; *Thal.* 13, PG 90, 296A; *Thal.* 60, PG 90, 625A.

²⁴ Por. *Amb.* 7, PG 91, 1081A; *Amb.* 42, PG 91, 1329A.

4. KONTEMPLACJA BOSKIEGO *LOGOSU* W ŻYCIU DOCZESNYM

Logoi pełnią ważną rolę nie tylko u początku istnienia człowieka, ale także w życiu doczesnym. Podejmując problematykę stworzenia na obraz i podobieństwo zaznaczyć należy, że Maksym uczestnictwo człowieka jako obrazu w substancji Boga tłumaczy poprzez uczestnictwo *logoi* poszczególnych ludzi w Logosie, co jest niewątpliwie jego oryginalną syntezą. Teza ta stanowi też podstawę jego rozważań o kontemplacji i zjednoczeniu z Bogiem. Maksym pisze nie tylko o kontemplacji Tajemnicy Logosu — Syna Bożego, ale także o kontemplacji *logoi* stworzenia. Poznanie *logoi* odbywa się dzięki Bożemu objawieniu. „Bóg, Słońce Sprawiedliwości, wznosi się dla ducha, [...], objawiając wszystkie *logoi*”²⁵. Możliwość kontemplacji *logoi* jest ściśle powiązana z otwarciem na tajemnicę Syna Bożego. Pisze o tym Wyznawca w ten sposób: „Ci, którzy poznali tajemnicę Krzyża i grobu poznali także *logoi* stworzenia”²⁶. Poprzez *logoi* świat zmysłowy zawiera się w sposób ukryty i duchowy w świecie intelligibilnym²⁷ i odwrotnie świat intelligibilny ujawnia się w zmysłowym²⁸.

Do czego prowadzi odkrycie *logoi*, wewnętrznych zasad istnienia, które mają swoje źródło w Logosie? Na to pytanie odpowiada Maksym w *Ambiguum Liber* 42: „*Logoi* wszystkich rzeczy, które według substancji rzeczywiście istnieją i będą istniały lub które stały się lub staną lub które objawiają się lub objawiają, istnieją uprzednio w Bogu w sposób pewny. Według nich wszystko istnieje, staje się i trwa zawsze według zamysłu [Boga], zbliża się do swoich *logoi* poprzez naturalny ruch, staje się bardziej stałe aby [otrzymać] istnienie; według jakiegokolwiek i jakkolwiek wielkiego dobrowolnego ruchu i ukierunkowania; [wszystko] otrzymuje dobre istnienie dzięki cnocie (ἀρετή) i prostej drodze do *logosu* lub złe istnienie z powodu zła i odejścia od *logosu*, według którego istnieje. Mówiąc krótko: zależy to od tego, czy posiadają czy też nie, zdolność do uczestnictwa w sposób naturalny w Tym, który przez swoją naturę jest absolutnie prosty, ale Który przez łaskę, w swojej nieskopczonej dobroci, daje się całemu wszystkim bez wyjątku, godnym i niegodnym, aby rozpocząć w każdym z nich, według dyspozycji, w jakiej każdy się znalazł, trwanie wiecznego istnienia. To uczestnictwo lub brak uczestnictwa w Tym, Który rzeczywiście istnieje, dobrze istnieje i wiecznie istnieje, stanowi proporcjonalnie o rozszerzeniu i przyrocie kar, dla tych, którzy nie mogą w Nim uczestniczyć i radości, dla tych którzy mogą”²⁹.

²⁵ *Amb.* 10, PG 91, 1156B.

²⁶ *Capita theologica et oeconomica* [dalej: *Th Ec.*], 1.66, PG 90, 1108A.

²⁷ Por. *Mystagogia* [dalej: *Myst.*] 2, PG 91, 699C.

²⁸ Por. *Thal.* 63, PG 90, 685 D.

²⁹ *Amb.* 42, PG 91, 1329AB.

5. TELEOLOGICZNY WYMIAR *LOGOI* — *LOGOI* WIECZNEGO ISTNIENIA

Wypada teraz przejść do problematyki ostatecznego przeznaczenia człowieka, które jest konsekwencją tego, na ile w życiu doczesnym był on wierny zasadzie swojego istnienia. Po śmierci następuje moment sądu, lecz nie jest on czymś zewnętrznym wobec człowieka, ale raczej zatwierdzeniem stanu, w którym człowiek sam, dobrowolnie się znalazł. Maksym przedstawia następującą argumentację. *Logoi* wszystkich rzeczy trwają odwiecznie w Bogu, od niego wszystkie rzeczy otrzymują istnienie. W zależności jednak, czy dany byt, dany człowiek żyje i postępuje zgodnie z własnym *logosem* czy nie, „otrzymuje dobre istnienie dzięki cnocie i prostej drodze do *logosu* lub złe istnienie w wyniku zła i odejścia od *logosu*, na mocy którego istnieje”³⁰. To człowiek — w konsekwencji swoich wyborów — posiada albo nie zdolność do naturalnego uczestnictwa w Bogu, który jest absolutnie prosty i dobry i który jako jedyny ma moc udzielić wiecznego istnienia. Nagrody i kary nie są czymś danym czy narzuconym z zewnątrz, lecz zależą one, jak pisze Maksym, od uczestnictwa lub braku uczestnictwa w tym, który rzeczywiście istnieje, istnieje dobrze i wiecznie. To właśnie kryterium uczestnictwa w Bogu stanowi o dotkliwości kary dla tych, którzy nie mogą w Nim uczestniczyć, i radości dla tych, którzy mogą.

Wielokrotnie Maksym podkreśla, że przebóstwienie dokonuje się przy pomocy *logoi*³¹. Jest to element integralnie wpisany w całą wizję świata, którą konstruuje Maksym. Przez Logos i jego wcielenie Bóg realizuje swój odwieczny plan zapisany już w *logoi* bytów, którym jest doprowadzenie stworzenia do przebóstwienia. Przebóstwienie dotyczy całego stworzenia. Maksym pisze o tym wielokrotnie³². Na końcu czasów nastąpi zjednoczenie z Logosem i powrót do całkowitej realizacji zasady istnienia — *logosu*, który byty otrzymały przed stworzeniem świata. „Ósmego dnia nastąpi przemiana i przejście do przebóstwienia tych, którzy są tego godni”³³. Przebóstwienie według *logosu* jako wzoru będzie kresem wszystkich czasów i wieków oraz całego stworzenia. Byty powrócą do pierwotnego kształtu, który miały w przedwiecznym zamyśle Boga; *logoi* zjednoczą się z Logosem. W momencie stworzenia Adam otrzymał bowiem od Boga zadanie, które zostało zapisane w jego *logosie*, aby doprowadzić do przebóstwienia całe stworzenie³⁴.

³⁰ Tamże.

³¹ Por. *Amb.* 36, PG 91, 1289B–D; *Th. Ec.* 1,66, PG 90, 1108AB.

³² Por. *Thal.* 13, PG 90, 293D–296C; *Thal.* 65, PG 90, 757BC, 760B; *Thal.* 2, PG 90, 272AB; *Amb.* 41, PG 1305B–1308C; por. J.-C. Larchet, *La divinisation de l'homme*, s. 106–109.

³³ *Th. Ec.* 1.33, PG 90, 1104B.

³⁴ Por. *Amb.* 42, PG 91, 1308; W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, Warszawa 1989, s. 120–121.

6. RELACJA BOSKIEGO LOGOSU Z LOGOI STWORZENIA

Rola Logosu w dziele przebóstwienia jest kluczowa przede wszystkim ze względu na zbawczą ofiarę Wcielonego Słowa, jednak nie można pominąć szczególnego związku między *logoi* stworzenia a Boskim Logosem. W poprzednich akapitach skoncentrowałam się na miejscu i funkcji jaką Maksym przypisuje *logoi* w dziele stworzenia i zbawienia — przede wszystkim człowieka, ale i całego świata. Dzięki *logoi* człowiek może realizować swoją doskonałość, jednak nie sam z siebie, ale dlatego, że *logoi* poszczególnych bytów istnieją w Bogu³⁵.

Wyznawca szeroko opisuje zagadnienie relacji *logoi* i Logosu w dwóch miejscach: *Ambiguorum Liber* 7 oraz pierwszym rozdziale *Mistagogii*. Dla Maksyma Logos jest centrum wszystkich *logoi* — w przynajmniej trzech miejscach Wyznawca przedstawia Logos, posługując się obrazem koła, w którym *logoi* są promieniami i którego Logos jest centrum³⁶. Obraz ten zaczerpnął Maksym zapewne od Pseudo-Dionizego Areopagity³⁷. W trafny sposób streszcza myśl Wyznawcy Włodzimierz Łoski: „Wszystko zostało stworzone przez Logos, który jawi się jako Boskie centrum, ognisko, wydzielające stwórcze promienie, poszczególne *logoi* stworzeń, centrum, do którego zmierzają byty stworzone jako do swego ostatecznego celu”³⁸.

Z dzieł Maksyma Wyznawcy można wyciągnąć następujące wnioski: *Logoi* stworzonych rzeczy są skupione w Bogu i Bóg jest centrum całego stworzenia³⁹. Wszystkie *logoi* są zjednoczone w Bogu, ale jednak istnieje pluralizm *logoi*, na którym opiera się pluralizm kosmosu⁴⁰. *Logoi* rzeczy odwiecznie istnieją w Boskim Logosie, są z Nim zjednoczone i jeżeli byty realizują swoją naturę, to na końcu czasów będą z Nim w pełni zjednoczone bez jakichkolwiek przeszkód⁴¹.

Według Maksyma, tylko chrześcijańska kontemplacja może dostrzec Logos w *logoi* stworzeń. By opisać tajemnicę tej obecności, Wyznawca posługuje się językiem poezji: „Słowo (Logos) Boga podobne [jest] ziarnu gorczycy, które przed zasianiem wydaje się małe, kiedy zaś wyrośnie, to samo objawia się jako wielkie, tak że stworzenia zmysłowe i intelektualne, ptaki wielkich *logoi* słusznie odpoczywają na nim”⁴².

³⁵ Por. *Amb.* 65, PG 91, 1392A; *Char.* 3,24, PG 90, 1024AB; P.G. Renches, *Agir de Dieu et liberte de l'homme. Recherches sur l'anthropologie theologique de saint Maxime le Confesseur*, Paris 20003, s. 323–325.

³⁶ Por. T.T. Tollensen, *The Christocentric Cosmology*, s. 68.

³⁷ Por. Pseudo Dionizy Areopagita, *Imiona Boskie* 2.5, s. 232–233. Wcześniej obraz Kościoła wykorzystuje Plotyn w *Enneadach* VI.9.8, s. 835–836.

³⁸ W. Łoski, *Teologia mistyczna*, s. 87.

³⁹ Por. *Th. Ec.* 2,4, PG 90; 1125D–1128A.

⁴⁰ Por. *Amb.* 7, PG 91, 1077C.

⁴¹ Por. *Amb.* 33, PG 91, 1285CD; *Thal.* 35, PG 90, 377C.

⁴² *Th. Ec.* 2.10, PG 90, 1129A.

7. *LOGOS* — *TROPOS*

Istotne w nauczaniu Maksyma, a zupełnie fundamentalne dla nauczania o przebóstwieniu, jest rozróżnienie między λόγος a τρόπος. Para λόγος-τρόπος wykorzystywana była przez Ojców Kapadockich i Leoncjusza z Bizancjum⁴³. Dla Maksyma stała się uniwersalnym narzędziem analiz antropologicznych⁴⁴. U podstaw istnienia rzeczy stoi niezmienny *logos*, lecz jest też τρόπος: sposób istnienia, który zakłada możliwość realizacji na różne sposoby możliwości naturalnych rzeczy⁴⁵.

Logos to zasada, lub — mówiąc inaczej — definicja bytu, której nie dotknął nawet grzech pierworodny. Τρόπος to — według Maksyma — sposób istnienia stworzeń. O ile *logos* jest czym niezmiennym, to τρόπος umożliwia różne stopnie realizacji naturalnych możliwości⁴⁶. Maksym ujmując to następująco: „Mówiąc ogólnie, całe odnowienie dokonuje się w sposobie (τρόπος) odnawianych rzeczy, a nie w *logosie* natury, ponieważ odnawiający się *logos* niszczyłby naturę, która nie zachowywałaby nienaruszonego *logosu*, według którego istnieje. Odnowiony za sposób (τρόπος) oczywiście strzeże *logosu* natury, ukazuje moc cudu, wskazując, że natura oczywiście podlega działaniu i działa według swojego prawa. Logosem natury ludzkiej jest bycie duszą i ciałem, istnienie natury [zakłada] duszę rozumną i ciało, τρόπος zaś, który jest sposobem działania i bycia poddanym działaniu, zmienia się często i przekształca, ale w żaden sposób nie zmienia samej natury”⁴⁷. Oznacza to, że w momencie grzechu pierworodnego *logos* nie uległ skażeniu, a zmiana dotyczyła tylko τρόπος⁴⁸. Rola *logoi* bytów jest więc wyjątkowa.

Maksym mówi o Bogu jako o tym, który istnieje, dobrze istnieje i wiecznie istnieje⁴⁹. Omawiany autor używa analogicznych określeń, aby zdefiniować *logoi* stworzenia. Najbardziej ogólnym terminem wydaje się być λόγος τοῦ εἶναι (*logos* istnienia), który odnosi się do Boga jako przyczyny. To denotuje istnienie rzeczy stworzonych jako pochodzących z woli Boga i zakłada uczestnictwo w bycie Boga. *Logos* ten, choć pozostaje w związku z innym, z λόγος τοῦ εἶ

⁴³ Por. *Contra Nestorii et Eutichis*, I, 10; PG 86, 1441A.

⁴⁴ Por. np. *Amb.* 1, PG 91, 1036C; *Amb.* 5, PG 91, 1052B; 1053B; *Amb.* 42, PG 91, 1341D; *Amb.* 7, PG 91, 1097A–D; *Thal.* 10, PG 90, 288B; *Thal.* 22, PG 90, 321B; *Thal.* 25, PG 90, 332A; 333A; *Thal.* 26, PG 90, 344A; *Thal.* 34, PG 90, 377A.

⁴⁵ Por. L. Thunberg, *Microcosm and Mediator*, s. 96; H.U. von Balthasar, *Liturgie Cosmique, Maxime le Confesseur*, Paryż 1947, s. 125, 163; C. Moreschini, *Introduzione*, w: *Massimo il Confessore, Ambigua. Problemi metafisici e teologici sutesti di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, Introduzione, traduzione, note e apparati di Claudio Moreschini, Milano 2003, s. 31.

⁴⁶ Szerzej na ten temat: por. *Amb.* 7, PG 91, 1097A–D; *Amb.* 36, PG 91, 1289B–D; J.-C. Larchet, *La divinisation*, s. 99–105.

⁴⁷ *Amb.* 42, PG 91, 1341D.

⁴⁸ Por. *Amb.* 7, PG 91, 1305B; J.-C. Larchet, *La divinisation*, s. 101–102.

⁴⁹ Por. *Amb.* 42, PG 91, 1329AB.

εἶναι (*logosem* dobrego istnienia), to jednak musi zostać od niego wyraźnie odróżniony, bowiem λόγος τοῦ εὖ εἶναι wyraża uczestnictwo w Bogu jako w dobru i jest zasadą ruchu każdego stworzenia. Jest to *logos*, który wpływa na działania moralne i wolę⁵⁰. Wyznawca pisze, że prawo natury definiowane jako dobre istnienie (εὖ εἶναι) z konieczności strzeże nienaruszalności *logosu* natury⁵¹. Trzecim typem wyróżnianym przez Maksyma jest λόγος τοῦ ἀεὶ εἶναι (*logos* wiecznego istnienia). Odnosi się on do pełni, którą byty osiągną na końcu czasów⁵². Istnienie i wieczne istnienie zależą tylko od Boga i są jego darem natomiast dobre istnienie zależy od postępowania oraz, a może przede wszystkim, wewnętrznego nastawienia, które Maksym, wpisując się w bogatą tradycję rozumienia tego terminu, określa mianem προσοχή⁵³.

8. PODSUMOWANIE

Trzy terminy używane przez Wyznawcę λόγος τοῦ εἶναι, λόγος τοῦ εὖ εἶναι i λόγος τοῦ ἀεὶ εἶναι streszczają całą „misję” *logoi* od preegzystencji w Boskim Logosie przez powołanie człowieka do istnienia zgodnie z zasadą istnienia i realizację swej natury (wpisanej w *logosie*) w życiu doczesnym, aż po ostateczne osiągnięcie pełni i przebóstwienie w Boskim Logosie na końcu czasów. *Logoi* stanowią więc dla Maksyma nie tylko zasadę istnienia człowieka, ale i fundament dla jego przebóstwienia.

THE ONTOLOGICAL BASIS OF MAN'S DEIFICATION IN THE TEACHINGS OF ST. MAXIMUS THE CONFESSOR

Summary

Deification is the central idea in St. Maximus the Confessor's teaching. St. Maximus explains this mystery using the idea of *logos of existence*, which in his understanding means divine ideas and all beings. The deification of man is possible thanks to the mysterious relationship that exists between the Divine Logos and the Logos of Creation. The teaching of followers is based on the differentiation of three crucial terms which connect ontology and divine economy of salvation: *logos of being*, *logos of well-being* and the *logos of eternal being*.

Keywords: Maximus the Confessor, Logos, logos of beings, deification

Nota o Autorze: dr Karolina Kochańczyk-Bonińska — adiunkt w Katedrze Historii Wczesnochrześcijańskiej Literatury Greckiej w Instytucie Nauk Historycznych na Wydziale Nauk

⁵⁰ Por. np. G. Renches, *Agir de Dieu et liberte de l'homme*, Autor w wielu miejscach swej książki szeroko pisze na ten temat.

⁵¹ Por. *Amb.* 32, PG 91, 1280A.

⁵² Por. *Amb.* 7, PG 91, 1084B.

⁵³ Por. *Amb.* 10, PG 91, 1116B; *Amb.* 7, PG 91, 1084B.

Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie. W swoich badaniach zajmuje się przede wszystkim filozofią patrystyczną.

Słowa kluczowe: Maksym Wyznawca, Logos, *logoi* bytów, przebóstwienie